

MEHMED UBEYDULLAH EFENDİ (1858-1937)'NİN
LAİKLİK VE KUR'ÂN'IN DOĞRU ANLAŞILMASIYLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ
Ali AKPINAR*

Anahtar Kelimeler: *Mehmed Ubeydullah Efendi, Laiklik, Diyanet, Kur'ân.*

ÖZET

Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk dönemi bir değişim ve dönüşüm devresidir. Bu iki devrede yaşayan ilim adamları da sergiledikleri fikirlerle her iki dönemin belirgin özelliklerini yansıtır. M. Ubeydullah Efendi, her iki dönemi de etkin bir biçimde yaşayan ilim adamlarından biridir. Onun Laiklik, din ve Kur'an'ın anlaşılmasıyla ilgili görüşleri bu gün de önemini yitirmemiştir. Geçmişte tartışılan bu görüşler bilinirse, benzer konularda daha seviyeli bilimsel tartışmalar yapılabilir ve daha sağlıklı sonuçlara erişilebilir.

ABSTRACT

The last period of the Ottomans and the first period of the Turkish Republic are both terms of changing and transformation. Scientists who lived in these two periods reflect the prominent features of both terms with the opinions staged by them. Sir M. Ubaydullah is one of the scientists who lived effectively in both terms. His opinions about Laicism, religion and the Qur'an have not lost their importance today. If these opinions argued in the past are known, many high quality scientific studyings can be done in similar subjects, and more healthy consequences be reached.

Osmanlı'nın tarih sahnesinden çekilip Cumhuriyet döneminin başlaması, bir devrin bittiği değil, bir devrin yeni bir devre dönüştüğü bir olay olarak tanımlanmalıdır. Bu değişim ve dönüşümün gerçekleşmesinde -mektepli ve medreselisiyle- son dönem Osmanlı aydınlarının rolleri büyüktür. Bu yüzden onları tanımak, bu dönüşümü ve sonraki gelişmeleri sağlıklı bir biçimde analiz etmeye yarayacaktır. İşte bu dönüşüm ve değişim dönemi aydınlarından biri de Muhammed Ubeydullah Efendi'dir. O, her iki dönemi de yaşayan, her iki dönemin karakteristik özelliklerini kendinde taşıyan ve her iki dönemde de etkin olan bir kişidir.

* Doç. Dr., C. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Biz bu makalemizde M. Ubeydullah'ın kısa hayatını verdikten sonra, bugün de önemini yitirmemiş laiklik ve Kur'an'ın anlaşılması hakkındaki görüşlerine değinip onun Kur'an'ın Türkçe'ye çevirisinin önemi, sağlıklı bir çeviri için gerekli olan şeyler, bu konuda yanlışla düşünüş sebepleri ve farklı seviyelerdeki insanımıza Kur'an'ı/dini sunma biçimi ile ilgili son derece önemli bir yazısını ele alacağız. Önce, adı geçen makaleyi aktarıp gerekli açıklamaları dipnotlarda yaptıktan sonra kısa bir değerlendirme ile çalışmamıza son vereceğiz. Söz konusu yazı oldukça anlaşılır bir dilde yazılmış olduğundan, bugün kullanımda olmayan birkaç kelimenin parantez içerisinde¹ karşılığını vermenin dışında sadeleştirmeye gerek duymadan aktarmayı uygun gördük.

Hayatı ve Kişiliği

İzmir Ulemasından Hoca Şakir Efendi'nin oğlu olan M. Ubeydullah, 10 Ocak 1858 Pazar günü İzmir'de dünyaya geldi. Rüştüye bitirip Medreseden icazet aldı ve İstanbul'a gelip Tıbbiye'ye kaydoldu. İttihat ve Terakki'ye ilk katılanlardandır. Tıbbiyeden ayrıldıktan sonra siyasî bir suçlu olarak Sultan II. Abdülhamid döneminde 13 ay kadar hapis yattı. 1886-1889 yıllarında Paris'te kaldı. 1893 de Amerika'daki meşhur Chicago sergisine katılmak üzere İstanbul'dan ayrılıp Amerika'ya gitti. 1895 de Amerika'dan İngiltere'ye gelip altı ay kadar Liverpool da kaldı. 1897 de tekrar Paris'e oradan Filibe'ye geçti ve orada uzun bir süre kaldı. 1901-1905 yılları arası Hicaz'da sürgün hayatı yaşadı. Sürgünden kaçıp Kahire'ye geldi. 1908 de Berlin'de bulunan M. Ubeydullah 1912 de İçel milletvekili olarak meclise girdi, 1914 de İzmir mebusu oldu. 1914 sonrası resmî görevli olarak Afganistan'a gönderildi. 1919-1921 yılları arası Malta'da sürgün hayatı yaşadı. Sonra İstanbul'da gazetecilik hayatını sürdürdü. 1931 de Beyazıt vilayetinden 4. ve daha sonra 5. dönem milletvekili seçildi. 11.08.1937 İstanbul'da vefat etti ve Mecidiye köy Asrı mezarlığına defnedildi.²

Çok renkli ve dalgalı bir hayatın sahibi olan M. Ubeydullah çeşitli çevrelerce, Râtib'in³ dalkavuşu, Abdülhamid'in casusu bir maskara, kalemi ile sultanların istibdadına başkaldırmış bir kahraman, fesat ve iftiracı bir şarlatan, Laiklik tartışmaları sırasındaki softa kıpırdanmalarını kesin bir dille susturan yiğit ruhlu İzmir efesi, özgürlük savaşçısı.. gibi sıfatlarla tanımlanır.⁴ M. Ubeydullah Jöntürkleri sert bir dille eleştirmekten çekinmeyen bir jöntürk olup kendisi bir fikir adamı olmaktan çok bir hareket adamı olarak anılabilir.⁵

Ubeydullah Efendi, oldukça karışık, hareketli dönemlerde yaşamış bir aydın olarak, tek cümleyle değerlendirilemeyecek kadar çok yönlü, değişik kulvarlarda koşmuş ve ona göre değişim geçirmiş, macera dolu seyahatlerde bulunmuş bir gezgin, kısaca nev-i şahsına münhasır bir kişilik olarak karşımızda durur. Bir Osmanlı ve Cumhuriyet aydını olarak onun, makalemizle de yakından ilgili olan ve

¹Biz, herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için makaledeki Ubeydullah Efendi'ye ait olan parantezleri köşeli parantezle gösterdik.

² Alkan, *Sıra dışı Bir Jön Türk/Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları*, s. 9-22.

³Râtib Paşa, II. Abdülhamid devrinin Hicaz valilerindedir. Bkz. Danişmend İ. Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, 529

⁴ Bkz. Alkan, age., s. 32.

⁵ Bkz. Alkan, age., s. 37.

bugün de önemini yitirmemiş olan şu iki konudaki fikirleri onu tanımamıza yardım eder kanaatindeyiz:

Laiklik hakkındaki görüşleri: Cumhuriyet insanının henüz yeni tanıdığı laiklik hakkında M. Ubeydullah şunları söyler: "Biz vaktiyle Kanûn-i esâsîmizde 'Devlet-i Osmaniyenin dini, din-i İslamdır' bendini nasıl Fransa Kanuni Esasisinden iktibas ettikse, bu defa laikliği de oradan aldık. İbtidaki alış ne kadar abes ve manasız idiyse bu defaki alış o kadar muvafık, o kadar yerindedir. Çünkü: Evvela, bizim Müslümanca anlayışımıza göre biz dini bir şahs i maneviye, bir mefhumu, bir müesseseye sıfat yapamayız. Ancak zikalp ve zi şuur ve hariçte mevcut âkil bir şahs-ı muayyene isnad edebiliriz. Mesela 'Şirket-i Hayriye Bûdî (Budist), Seyr-i Sefâin Şaffîdir' diyemeyiz. 'Ali Müslüman, Yako Yahudi, Nikolî Hristiyan'dır' deriz. Binaenaleyh hükümete din isnad etmek lağv'dır. Ve binaenaleyh İslam'da hükümet esasen laiktir. Saniyen, biz Müslümanlar memleketimizi idare eden kavanin ile idare olunmağı kabul eden hangi şahıs olursa olsun 'Hukuk ve vezâifimiz birbirinin aynıdır'⁶ hadisine temessük ederek o şahsın canını da, malını da, dinini de kendimizinki kadar himaye etmekle mükellefiz. Halbuki bir dine intisab eden hükümet, başka edyanı himaye etmekle değil, etmemekle mükellef olacaktı. Demek ki, Müslümanlar ancak ve ancak laik hükümet teşkil edebilirler. **Şu halde Türkiye Cumhuriyetinin laikliğini dinsizlikle yahut din aleyhinde bulunmakla tefsir etmek –eğer bu tefsir şuur ve idrake mukarinse- ancak bedbahtlıkla, müfsidlikle, fitnecilikle tavsif olunabilir. Yok idrak ve şuura mukarin değilse itibardan sakıt bir hezeyandır...**⁷ "Laik lafzı, bizde iyi anlaşılmadığı için tuhaf, garip lafızlarla tercüme olunuyor. Mesela Lâdini, gayr-i dînî gibi tabirlerle ki, bir takımımız bunu, dinsiz hükümet, yahut din aleyhinde hükümet manasına almak gayretini güdüyor. **Halbuki Laik kelimesi, Türkçe'mize 'İş hükümeti, Ortamalı Hükümet, Halk Hükümeti' gibi tabirlerle tercüme edilmelidir...** Laic kelimesinin Fransızca'sından Lâicisme suretinde bir kelime çıkarılır ki laiklik demektir. Enseble manasına gelir ki bu kelime Türkçe'ye birlikte, beraber, orta, umum gibi lafızlarla tercüme olunabilir. Kelimenin aslı olan Lai kelimesi, iş gören ve kilise hizmetine ve papazlık mesleğine sevk olunmayacak olan kardeş demek olduğuna göre lâik hükümet, işgali yalnız dine münhasır olan sınıf-ı mahsusun malı olmayıp orta malı olan hükümet demek olduğu meydandadır."⁸ "Din, dünyanın kendisi olduğu sabit olur ve din ile dünyanın ayrılması meselesi biz Müslümanlarca ortadan kalkar. Amma Türkiye Cumhuriyeti dini dünyadan ayırmış. Onun manası, Türkiye halkını cehele-i cemeati ulemanın tasallutundan kurtarmaktan başka, bir şey değil."⁹

Kur'an'ın anlaşılmasıyla ilgili görüşleri: Her Müslüman Türk gibi, M. Ubeydullah da Kur'an'ın anlaşılması konusuyla ilgilenmiş ve bu konuda görüşlerini

⁶ 'Leküm ma lena ve aleyküm ma aleyna'. Genellikle Hz. Peygamberin İslam'a davet mektuplarında yer alan bu cümle, onun Hırc Mecusilerine ve Rüstem'e yazdığı mektupta şu şekilde geçmektedir: "Eğer Müslüman olursanız, bizimle aynı hak ve sorumluluklara sahip olursunuz. Müslüman olmaktan kaçınan kimseye ise cizye vardır..". Bkz. Suyûlî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, IV, 169; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, III, 327.

⁷ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, V, 1700-1702 (10 Mart 1928 tarihli Cumhuriyet Gazetesi).

⁸ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, V, 1669 (28 Şubat 1928 tarihli Cumhuriyet Gazetesi)

⁹ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, V, 1978 (3 Mart 1928 tarihli Cumhuriyet Gazetesi)

şöyle dile getirmiştir: "Biz, Kur'ân'ın manası lafzından mülhem olduğuna ve Müslümanların Kur'ân'a tabi olmaları lazım geldiğine ve feyz-i ilahinin ebediyen kesilmeyeceğine inanan Müslümanlardanız... Kur'ân'ın hitabı umumdur. Her Müslüman onu anlamakla mükelleftir, kim olursa olsun her Kur'ân'ı anlayan elinden geldiği, dilinin döndüğü kadar o Kitab-ı celili istediği lisana tercüme ederek, herkese anlatacaktır diyen Müslümanlardanız... Bizim istediğimiz bilmektir. Herkes evvela bilmeli, sonra şayanı kabul olanı, yani hakkı alır, batılı atar.. Peygamberimiz 'Ya Ebadderda, sen herkesin inandığını bilmeye çalış' buyurmuştur. Hakka vüsulün yolu bilmektir, yalnız inanmak değil."¹⁰

Eserleri: (Kitap olanlar)

Din ve Dünya, 1896 Liverpool; Liverpool Hatıratı-Akıl Yahut Ahir Zaman Peygamberi, 1898 Filibe; Geçid, 1905 Mısır; Kıvâm-ı İslâm, (Azmezade Retik Bey'den çeviri), 1906 Mısır; Kime Rey Verelim? İttihat ve Terakki-Hürriyet ve İtilaf-Hangisi İyi? 1912 İstanbul; Oruç, 1924 İstanbul; Hukuk u Aile, 1924 İstanbul.

Neşrettiği Gazeteler: Haver (1886 İstanbul), Chicago Sergisi (1893 Chicago), Sada (1897 Paris), Doğruyol (1898 Filibe), el-Arab (1909 İstanbul), Hak Yolu (1910 İstanbul).

Yazı Yazdığı Gazete ve Mecmualar: Maarif, Servet, Hilal, Cebel-i Metin, Gayret, Muvazene, Doğrusöz, İctihad, Hasbihal, Yeni Tasvir-i Efkar, Sebülü'r-Reşad, Vakit, Resimli Gazete, Vatan, Cumhuriyet.¹¹

Şeyh Muhsin-i Fânî mahlasıyla Hüseyin Kazım Kadri başkanlığında hazırlanan ve 1924 de Arap harfleriyle basılan Nûru'l-Beyân adlı meâlin, önemine binaen baş tarafına konulan Mehmed Ubeydullah Efendi'nin 16 Mayıs 1340 (1924) tarihli Vatan Gazetesinde yayınlanmış olan 'Cuma Mev'izeleri' başlıklı makalesi şöyledir:¹²

KUR'ÂN TERCÜME VE TEFŞİRİNDE YETKİ SORUNU¹³

Hadîs: Men Fessera'l-Kur'âne bira'yihî fekad kefera.

Manası: Kim Kur'ân'ı kendi rey'i ile tefsir ederse kafir olur.¹⁴

Bir ayetin manasını iyice anlayabilmek için bir çok şeylere vakıf olmak lazımdır. Mesela ayetin sebab-i nüzulü, ayet nâsih mi mensûh mu¹⁵, mücmel mi mufassal mı, muhkemâttan mı müteşabihâttan mı? İşte daha böyle bir çok şeyler bilinmedikçe bir ayet-i kerimenin manası hakkıyla bilinemez. Fakat bunların hepsinden evvel lazım olan şey, ayeti terkib eden elfâzın manalarını bilmek ve

¹⁰ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, V, 1925-1926 (10 Haziran 1340 (1921) tarihli Vatan Gazetesi)

¹¹ Bkz. Alkan, age., s. 76-77.

¹² Ş. Muhsin i Fânî, adı geçen makaleyi 'makale i âlimâne' diye nitelendirip 'karilerin tenvir i efkarına hizmet' gayesiyle meâlin başına aldıklarını söyler. Bkz. *Nûru'l-Beyân*, I, 10.

¹³ Başlık tarafımızca konulmuştur. (A.A)

¹⁴ Kaynaklarda değişik varyantlarda yer alan hadisin bu şekildeki rivayeti için bkz. Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 164; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 32.

¹⁵ Bu ifadelerinden Ubeydullah Efendi'nin, Kur'ân ayetlerinde neshi kabul ettiği anlaşılmaktadır.

uslub-i arabî ile yapılmış terakibin manasını anlayacak kudrette bulunmak, velhasıl Arapça'ya vakıf olmaktır.

Bunların hepsi bilindikten sonra ayetin delalet edeceği mana anlaşılacaktır. Ayete bu malumattan sonra anlaşılmanayı vermeyip de hiçbir sebep, hiçbir vecih olmadığı halde lıgarazın (herhangi bir art düşünceyle) başka bir manaya udül etmek (yönelmek), Kur'ân'ı re'y ile tefsir etmek yani bir mülahazaya mebni kendi isteğine göre mana vermek demektir ki bu da bîşüphe (şüphesiz) küfürdür. İşte makalemizin başında irad ettiğimiz hadis bu demektir. Ve bu mana üzerine insan bu hadisin önünde kemal-ı ihlas ile 'Sadaka Rasulallah' (Peygamber doğru söyledi) der. Çünkü ayet, min kibelir-Rahman (Allah katından) gelmiş bir hakikat ifade ediyor. İfade ettiği hakikali teyid edecek bir çok kıraattan başka elde ayeli terkip eden elfâz da meydanda delil-i katî.. Cümle-i Arabiyyenin i'rabı da mazbut ve zahir. Şimdi bu manadan udül hiçbir senede müstenid olmayınca bittabi müfessirin bir garaza tâbi olduğuna haml olunur. Bu ise Kur'ân'a uymak değil, Kur'ân'ı kendine uydurmaktır. Buna küfür demekte şüphe yok ki pek yerinde düşer.

Mübarek Ramazan ayında sıyam hakkında nazil olan ayât ı kerimenin manası matbuatta mevzû-i bahs oldu. Ayât-ı mezkûreyi (adı geçen ayetleri) o sırada ben de tercüme ettim. Vatan'da benim tercümem neşr olundu. Ayet-i kerime sure-i Bakara'da ikinci cüzün ikinci hızbindedir ve 'Yâ eyyühellezine âmenû' ile başlar. Benim tercümem şöyle idi:

"Ey ehl-i iman! Sizden evvelki ümmetlere oruç farz olduğu gibi sizin üzerinize de farz kılındı ki menâhîden ictinab edebilesiniz. [Yani oruç tutmak me'muldur ki sizi müttakî kılsın] Bu oruç sayılı günlerdir. Kim içinizden hasta olur veya seyahatte bulunursa o Ramazan günlerini sair aylardan o kadar günlerle değiştirebilir. [Yani Ramazan günlerinde orucu yiyerek diğer ayların birinde Ramazan'larda yediği günler kadar oruç tutar, borcunu öder.] Gücü yettiği halde oruç tutmayanlarınızın üzerine fidiye vermek lazımdır. Bu da bir fakirin karnını 'doyurmaktır. Kim daha ziyade olarak birkaç kişinin karnını doyurursa kendisi için daha iyi. Hele orucu tutarsa eğer bilerseniz, sizin için daha a'lâ."

"Oruç ayı halka doğru yolu, doğruluğun delilleriyle, büyüklükleriyle göstermek için nazil olan ve doğru ile eğriyi ayıran Kur'ân'ın gökten indirildiği Ramazan ayıdır. Kim bu ayın hilalini görürse orucu tutsun, meriz (hasta) ve misafir olanlar Ramazan günlerini başka ayların günleriyle değiştirsinler. Murad-ı İlahî, size kolaylık göstermektir. Allah size güçlük vermek istemez.. ilâ ahirih.¹⁶

İşte benim tercümem bu idi. Bu tercüme Kur'ân'ın layık olduğu bir tercüme mi? Bunu ben hiçbir vakitte iddia etmem. İnşa-i kelamda selikası (sözü güzel söyleme yeteneği) benden yüksek, gerek Türkçe'de gerek Arapça'da malumatı ve fehmi benden daha şumullü edib bir adamın tercümesi, anlayışı, ifadesi elbette benden daha âlî olur. Ancak şu tercüme ile bana kimse 'Sen Kur'ân'ı anlayamamışsın, yanlış tercüme etmişsin' diyemez.

Şimdi bu benim yaptığım tercüme eğer doğru ise bundan ne anlaşılır? Anlaşılman şudur:

1. Oruç Müslümanlara farz.

¹⁶ 2 Bakara 183-185.

2. Oruç tutmanın zamanı Ramazan ayı.
3. Hastalıkla seyahatte bulunmak Ramazan orucunu kaç gün yenmiş ise başka aylara o kadar gün olarak nakli caiz.
4. Oruç tutmağa takati olup da tutmayanların üzerine fidiye lazım gelir.
5. Fidiye ise bir adamın karnını doyurmak.
6. Bir adam yerine birkaç adamın karnını doyurmak sevabı artırır.
7. Lakin Müslümanlar bilse orucu tutmak kendileri için fidiye vermekten daha iyidir.

İşte ayetten anlaşılan budur. Bu izahtan bizim aradığımız nokta oruç tutmağa cismen kadir olanların fidiye vermekle oruç tutmak külfelinden kurtulacakları yahut tabir-i diğerle orucu tutmuş hükmünde olacakları meselesidir.

Biz diyoruz ki Kur'ân-ı Kerim'in zahir ibaresinden anlaşılan mana budur. Bahse karışan bazı kimseler¹⁷ bu anlayışa muaraza ettiler (karşı çıktılar). Dediler ki, orada zahiren mana böyle ise de ayetteki 'yuükûnehû' takati bitmiş tükenmiş olanlar demektir. Halbuki Okyanus Tercümesi bakınız ne diyor:

'İtâka –hemzenin kesri ile- bir nesneye güç yetip kadir olmak manasınadır ki takat getirmek tabir olunur. Yükkâlû: Etâka'ş-şey'e ve Etâka aleyhi, izâ kadera (Bir şeye güç yetirdiğinde 'etâka' fiili kullanılır). Bu manadan isim tâkadir. Tab u tuvân (güç-kuvvet, Farsça) manasına. Tekûlü: Mâ lî tâkatün bih, ey kudretün. (Benim buna gücüm-kuvvetim yok, dersin.)¹⁸

Muarızlar içinde 'yuükûnehû' nun evvelinde 'lâ' mukadder olduğunu iddia edenler var. Kur'ân'da böyle müsbet fiillerde 'Lâ'y-ı nafiye takdir olunduğu müteaddit yerlerde vardır. Sure-i Nisâ'nın nihayetindeki 'Yübeyyinnallahü leküm en tadillû'¹⁹ ayetinde 'en lâ tedillû' takdir etmek doğrudur. Bu ayet de Türkçe'ye müsbet fiil ile 'Dalaletle düşersiniz diye Allah size açıktan beyan eder' suretinde tercüme olunabilir. Mamafih burada 'Lâ' takdirine karine vardır. Çünkü Cenab ı Hak Kur'ân'ı halkı hidayete erişsinler diye inzal etti, dalalette kalsınlar diye değil. Halbuki 'Lâ' takdir olunmasa 'Allah size dalalette kalasınız diye beyan etti' gibi bir manaya ihtimal görenler orada 'Lâ' takdirine muhtaçtırlar. Siyam ayetinde ise buna karine yok. Yalnız öyle değil 'Lâ' takdir olunmasına 've en tesûmû' kaydı mani. 've en tesûmû'yu sefer haline sarf etmek [Leyse mine'l-birri es-Siyâmü fil's-sefer]²⁰ hadis-i şerifinden ya gaffet yahut teğafüldür. Hem buna ibare müsait değildir.

Şimdi bizim verdiğimiz manaya muarazâ için söyleyecek bir şey kaldı. O da 'Evet, fidiye ile iftara müsaade evvelinden edilmiş idi. Lakin müahharan 'Femen

¹⁷ Tespitlerimize göre oruç ayeti bu anlamda ilk olarak 23 Nisan 1340 tarihli Resimli Gazete'de yayınlanan 'Ramazan Musahabesi' adlı makalede yayınlanmış, buna Sebîlu'r-Reşâd'ın 599. sayısı 6-7. sayfalarında yayınlanan A. Atıf imzalı 'Fariza i Siyamın Yanlış Tefsirine Karşı..' başlıklı bir yazıyla cevap verilmiş ve bu anlayış sert bir şekilde eleştirilmiştir. Söz konusu yazıda, ayetin önce iman eden herkese orucu farz kıldığı, daha sonra hasta ve yolcu özür sahiplerine iftar edip sonra kaza etmelerine ruhsat tanıdığı, son olarak da daha ağır özür sahibi güçsüz ihtiyarlara fidiye ruhsatı tanıdığı başlıca tefsirlere ve ayetin bağlamına dayanılarak izah edilmiştir.

¹⁸ Takat ile vüsat kelimeleri arasındaki ince farka dikkat çeken Râzî, vüsatın bir şeye kolayca güç yetirmek, takatin ise bir şeye zorlukla güç yetirmek anlamına geldiğini söyler. Buna göre olumsuzluk bildiren lâ edatı takdir etmeden cümlelerin anlamı, oruca zorlukla güç yetirenlere fidiye gerekir, olur. Bkz. Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, V, 80.

¹⁹ 4 Nisâ 176.

²⁰ 'Yolculukta oruç tutmak iyilik değildir.' Buhârî, Savm 36; Müslim, Siyam 92; Ebû Davûd, Savm 43; Dârimî, Savm 15; Tirmizî, Savm 18; Nesâî, Siyam 46-48; İbn Mace. Siyam 11; Ahmed, IV, 299, 317, 319, 352, 399; V, 424.

şehide minkümü'ş-şehra felyesumh' [yani kim bu ayın hilalini görürse orucu tutsun] emriyle bu müsaade nesh olundu. Orucun kendisini tutmak vacip oldu. Zaten eimme (mezheb imamları) ve müfessirinden takati olanlara fidyeye ile iftara cevaz vermek istemeyenlerin tutunabildikleri burasıdır.²¹ Bence bu mana iki cihetle sakattır. Birisi ayetteki 'Yürüdullahü bikümü'lyüsrâ velâ yürüdü bikümü'l usr' [yani Murad-ı İlahî size kolaylık göstermektir. Allah size güçlük vermek istemez] kaydı. İkincisi de fidyeyi veren orucu bozmuş hükmünde değil, borcunu ödemiş, vazifesini yerine getirmiş hükmünde olmasıdır. Eimmeden hiçbirisi böyle anlamış mı? Ben evvelinden söyledim. Ben kendimde Kur'ân'ı anlayacak iktidarı gördükçe eimmeye değil Kur'ân'a tabiyim. Muarızım bana der ki 'Senin en büyük hatan kendini Kur'ân'ı anlayacak iktidarda görmendir.' Çünkü muarızımın aldığı terbiyeden dolayı kendi nefesine hiç itimadı yok. Ben asıl şundan dolayı hayretteyim ki kendi nefesine itimadı olmayan bir adamı nasıl olup bana imam olmak küstahlığına kıyam ediyor. Bakınız:

Benim muarızım ya mukalliddir, ya müctehid. Eğer mukallidse başkasına imam ve muktedâ bih (kendisine uyulan kimse) olamaz. Öyleyse beni kendi mezhebine davet etmesi saçmadır. Eğer müctehidse bilsin ki ben de oyum. İctihad ise icthad ile nakz olunamaz.²² Ayet ise benim aldığım manada sarih olduğundan icthada mesağ verilemez.²³ Sonra muarız efendi düşünmüyor ki beni kendi tabi olduğu imamın icthadını kabule davetle Kur'ân'ı kendi re'yi ile tefsire kıyam etmiş oluyor. Çünkü o imamın isabetini iddiada vasıtası kendi re'yidir. Halbuki o zihninde tefsir-i bi'r-re'y meselesinde beni ithama hazırlanıyordu. Ben ise Kur'ân'ın delalet-i lafziyesindeki sarahatten hiç udül etmiyorum. Çünkü ondan udüle karine bulmuyorum.

Şimdi meseleye Diyanet İşleri Riyasetinin bir tebliğ-i resmî²⁴ ile karışmasına gelelim. Riyasette bu hakk-ı müdahale var mı yok mu bilmiyorum. Var ise mantıksız. Çünkü Müslümanlık başka dine benzemez. Mesela Hıristiyanlıkta Ortodoks mezhebinde İncil'i anlamak hakkı Patrikhanenin, Katolik mezhebinde Papanın, fakat Müslümanlıkta bu yok. Binaen aleyh Diyanet İşleri Reisinin meseleye bu suretle müdahalesi bana fuzuli göründü.

Siyam hakkındaki ayetlerin tercüme ve tefsirlerinden dolayı hasil olan teşevvüş-i ezhan (zihinlerin karışması) sebebiyle hâlkın mesele üzerine şüpheye

²¹ Ayetin bu kısmıyla ilgili tefsirlerimizde yer alan uzun açıklama ve tartışmalar özetle şöyledir: İbn Mesud, Muaz, İbn Ömer, İbn Abbas, Seleme, Alkame ve Zührî gibi alimlere göre, oruç ilk olarak farz kılınca, bu insanlara ağır geldi, bu yüzden oruç tutmayanlara fidyeye için ruhsat verildi. Daha sonra bu hüküm, sonraki ayetlerle nesh edildi. (Zemahşerî, age, I, 335; Taberî, II, 132-141; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 186; Râzî, age, V, 78-80) Kurtubî, İbn Abbas'dan gelen sağlam bir rivayete dayanarak ayetin mensûh değil muhkem olduğunu, ayetin mensûh olduğunu söyleyenlerin bunu tahsis manasında kullandıklarını, nitekim ilk dönemde nesh kavramının bu anlamda kullanıldığını söyler. (Kurtubî, age, II, 288-289) Buna göre bu cümle, yaşlı kişi veya hamile yahut emzikli kadın gibi orucu güçlüğüle tutabilenlerle ilgilidir ki onlar fidyeye verirler. Aksekilî'de konuyla ilgili olarak yazdığı yazısında, ayette neshi söz konusu etmeye ve bir lâ takdirine gerek olmadığını, ayette geçen 'itâka' kökünün güç yetirememeye anlamına zaten geldiğini uzun uzadıya anlatarak Diyanet İşlerinin çeviriye karşı gösterdiği tepkinin haklı olduğunu savunur. Bkz. 'Cevap mı, İtiraf mı?' *Sebilü'r-Reşâd*, sayı 600, s. 24-25.

²² Bu Mecelle kaidesi için bkz. Ali Himmet Berkî, *Açıklamalı Mecelle*, madde 16, s. 20.

²³ Mevrid i nasda icthada mesağ yoktur, ifadesi Mecelle kaidesidir. Bkz. Berkî, age, madde 14, s. 20.

²⁴ Diyanet İşlerinin söz konusu resmî ilanı 'Diyanet İşleri Reisi Rifat' imzasıyla 27 Nisan 1340 tarihli gazetelerde yayınlanmıştır. Bu yazıda o günlerde formalar halinde çıkan Nûru'l-Beyân adlı Türkçe Kur'ân Tercümesinin, bilimsel ve dilsel yetkinlikten yoksun olduğu ve yapılan çevirilerle Müslümanların fikrini bulandırdığı (teşviş) belirtildikten sonra, oruç ayetindeki 'Oruç tutmaya takati olmayanlar için fidyeye vermek lazım geleceği' şeklinde olması gereken meâlin yanlış verildiğine işaret edilmiş ve bu yanlış çevirilere itibar edilmemesi gerektiğine niikket çekilmiştir. Bkz. 'Beyan-ı Hakikat', *Sebilü'r-Reşâd*, sayı 599, s. 7-8.

düşüp de müftüye müracaat hakları olduğuna bir diyecek olamaz. O zaman Müftülük herkese sözünü işittirebilmek için bir tebliğ yapabilir, ama ancak vech-i âtî üzere (aşağıdaki gibi):

'Mukallidi olduğumuz Ebû Hanife Mezhebi Eimmesi arasında oruç tutmaya kudreti olanların fidiye ile iftar etmeleri caiz olduğuna kail olmuş kimse bulunmadığından ve eğer var ise onların akvali bu diyarda müftâ bih (muteber) olmadığından şu sırada yeni yeni zuhur eden mütercim ve müfessirlerin sarahat-ı Kurân'ıyyeye (Kur'ân'ın açık beyanlarına) istinaden ayet-i sıyam hakkında yapmakta oldukları tercüme ve tefsirlere bi'l-ittiba' (uyarak) fidiye ile iftar edeceklerin, akvâl-i müftâ bih olan mezhebimiz imamlarına muhalefet etmiş olacakları Hanefî Mezhebi mukallidlerine ilan olunur.'

İşte İstanbul Müftülüğü bunu yapabiliirdi. Eğer Diyanet İşleri Reisi, kendisi de işime karışmak istiyorduysa Türkiye'de bütün müftülere halka bu yolda tebliğatta bulunmaları emrini verebilirdi.

Diyanet İşleri Reisi, memleketin reis-i dinisi değil, hidemât-ı diniyyede (din hizmetlerinde) kullanılan zevatın reis-i idarisidir (yöneticisidir). İslam'da riyaset-i diniye yok. Riyaset ve imamet-i diniye Kur'ân'dadır. Herkes ona muhataptır. Herkesin Kur'ân'ı anlamakta müşkilata düşmesi ve herkes kendi akıl ve idrakine yahut heva ve hevesine göre tefsire kalkışırsa teşevvüş hasıl olması mehazirini (mahzurlar) def için bir riyaset ihdas olunamaz mı? Sualinin cevabı, hayır'dır. Ancak bir akademi tesis olunabilir. Bunu Diyanet İşleri Reisi yapamaz. Maarif Vekaleti, yani Hükümet yapar. O Akademinin azasını da hükümet intihap edemez (seçemez). Memlekette ilmi temsil eden heyetler intihap edebilir.

Böyle bir akademi tesis ettikten sonra da yine kimsenin tercüme ve tefsirine akademi karışamaz. Ancak cumhur-u halk nazarında akademinin tasdikine mazhar olmayan âsâr (eserler) itibardan sâkit olur. Hatta dünkü gazetelerde görüldüğü veçhile **Diyanet İşleri Riyasetinin Kur'ân'ı tercüme ettirmeye kalkışması ve hutbeler hakkında teşebbüsatta bulunması yine fuzûlidir. Çünkü o riyasetin işleri hep idarîdir. Halk üzerinde bir vesayeti, bir velayeti yoktur ve olamaz.** Bu işler hükümetçe ihmal olunursa böyle bir dinî vesayetin kendi kendine hâdis (ortaya çıkması) olmasından korkulur. Ve bu hal ortalığı bütün bütün teşvîş eder. Lâik hükümet, dini dünyadan ayırabilmek için Diyanet İşleri Riyasetine ancak hidemât-ı diniyyede bulunanların idârî işlerinden başkasını tevdi' etmemelidir. Ve içtihadında hür ve âzâd bir Diyanet Akademisi tesis etmelidir. Buna teşebbüs bana göre Maarif Vekaletinin vazifesidir.

Dini fesat ve teşevvüşten vikaye (koruma) gayretiyle meşreblerine muhalif gördükleri neşriyatın nüfuz-u resmî ile önüne geçmeye çalışanlara temin ederim ki:

Bizim gibi malumatlı geçinen atak (düşünmeksizin her işe karışan), hurdafuruş (ufak tefek) kimselerin sözleri dini bütün Müslümanları idlal etmez (saptırmaz). Oruç tutanları oruç tutmaktan vazgeçirmez. Yalnız din hususunda müsahele (kolaylık) göstermeyenler şiddeti önünde giriftar-ı hayret olan (hayretlere düşen) yahut güçlüklerden dolayı itikadları mütezelzil bulunan (sarsılan) ve oruç tutmaya alışacak bir terbiye almadığından dolayı esasen oruç tutamayarak hakiki Müslüman olamayacağı vahimesiyle (kuruntusuyla) kendisini yese kaptırmak tehlikesine maruz kalan kimselerin yüreğine su serper. Müslümanlık ümidini böyle

kimselerin yüreğinde tazeler. Bunları Müslümanlığa ısındırır. Onları tazyik etmek (baskı yapmak) tenfir etmektir. Tenfir etmek ise Hazret-i Peygamberin sözüne itibar etmemektir. Çünkü Peygamber Efendimiz 'Velâ tüneffirü'²⁵ buyurmuşlardır.

Dini bütün Müslümanlar ihlaslarında ve imanlarında kavidir. O kadar kavî ve sabittir ki muarızlarımız da bizimle ittifak etse onlar yine oruçlarını bozmazlar. Buna emin olmalı. Halktaki ahval-i ruhiyyeyi (halkın psikolojisini) bilmeden böyle işlere karışmak doğru değildir. Bildikten sonra ise telaş beyhudedir."

Mehmed Ubeydullah

Değerlendirme

Mehmed Ubeydullah Efendi'nin incelediğimiz bu makalesinden şu sonuçları çıkarmamız mümkündür:

Yazar, bugün kullanımında olmayan bir kaç kelimeyi saymazsak, oldukça yalın ve sade bir dil kullanmıştır. Makalede verdiği ayet çevirilerinde az da olsa parantez kullanmıştır.

Kültürümüze sonradan giren bazı kavramlar üzerinde tartışmalar öteden beri sürmektedir. M. Ubeydullah Efendi, Cumhuriyet insanının düşünce ve sosyal hayatına yeni giren Laiklik kavramının yanlış anlaşıldığına, kavrama yanlış anlamlar yüklendiğine dikkat çeker, kavramın kök ve tarihinden hareketle onu doğru bir şekilde tanımlamaya çalışmıştır.

Yazar, genel olarak düşünce, basın, yayın hayatında olduğu/olması gerektiği gibi, bilimsel araştırma ve bilimsel yayın alanında da özgürlükten yana bir tavır sergiler. Yetiştirdiği ortam, gezip gördüğü yerler ve karşılaştığı akımlar nedeniyle Ubeydullah Efendi, olabildiğince serbest ve rahat düşünen ve düşüncelerini olduğu gibi açıklamaktan çekinmeyen bir kişiliğe sahiptir. Kendi düşünce ve tezlerini savunurken mantıksal bir yöntem kullanır, zaman zaman karşıtlarını küçültücü ifadeler kullanmaktan çekinmez.

Kurumların yetki sorunu, dün olduğu gibi bugün de sorun olmaya devam etmektedir. Bu sorunu örneklendiren M. Ubeydullah Efendi, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın konumunu açıklar, kurumun bilimsel çalışmalara müdahale, Kur'an meâli yaptırma ve hutbe hazırlayıp imamlara okutma yetkisinin olmadığını söyler.

Dini yanlış anlama ve anlatma işinin önüne geçebilmek için Millî Eğitim Bakanlığının girişimiyle, üyeleri toplumun saygın ve yetkin bilim adamlarınca seçilecek olan bir bilim akademisinin (Diyanet Akademisi) kurulması gerektiğini ısrarla vurgular.

Kur'an'ı anlama konusunda metodoloji sorunu dün olduğu gibi bugün de güncelliğini sürdürmektedir. Yazar, Kur'an'ın tercüme edilip edilemeyeceğinin tartışıldığı ve piyasaya yeni yeni Kur'an meâllerinin çıkmaya başladığı bir dönemde kullandığı 'Kur'an'ı kendine uydurmak' ifadesiyle, çeviri ve yorumun problemlerinden biri olan 'Kur'an'ın söylemediğini ona söyletme' sorununa dikkat çekmektedir.

M. Ubeydullah Efendi, ele aldığımız makalesinde oruçla ilgili ayetlerin tercümesini, o zaman formlar halinde yeni yayınlanan Nûr'l-Beyân adlı meâlden

²⁵ "Nefret ettirmeyiniz." Buharî, Cihad 164, Megazî 60, Edeb 80, Ahkam 22; Müslim, Cihad 71; Ebû Dâvûd, Edeb 17; Darimî, Mukaddime 24; Ahmed, III, 131, 209; IV, 399, 412, 417.

aktarmıştır. Adı geçen bu meâl, o günlerde çokça eleştirilmiştir, meâldeki hatalar gazetelerde uzun uzun açıklanmıştır. Özellikle oruç ayetlerinde geçen bir cümlenin çevirisi, kamuoyunda büyük fırtınalar koparmış, olaya hem resmî makamlar, hem de diğer ilim çevreleri müdahale etmişlerse de, tamamlanıp daha sonra yayınlanan çalışmada bu tercümede ısrar edilmiştir. Fakat söz konusu tercüme, sonraki Kur'ân meâllerine yansımamıştır.²⁶ Ayette nesh konusu gündeme getirilmeden yahut olumsuzluk bildiren Lâ edatı takdirine gerek kalmadan, ayetin bağlamı, itâka kelimesinde var olan 'zorlukla güç yetirme' manası, konuyla ilgili ilk dönemden günümüze devam edegelen uygulama ve anlayış göz önünde bulundurulduğunda böyle bir tercüme uygun düşmemektedir.

Halkın yahut metodolojiyi bilmeyenlerin Kur'ân'ı anlama gayret ve girişimleri yadırganmıştır. Oysa Kur'ân'ı tefsîr etmek ayrı, onun tefsirini okumak, onu anlamaya çalışmak ayrıdır.

İnsanlara dini anlatan kişiler, onların psikolojik durumlarını iyi bilmelidirler. Aksi takdirde insanları dine kazanmak, onları dinin içinde tutmak şöyle dursun; dinden nefret edip ondan uzaklaşmalarına yol açılabilir.

KAYNAKLAR

- A. Atf, 'Ferîza-i Sıyamın Yanlış Bir Tefsîrine Karşı- Edib-î Zarîf Süleyman Nazîf Beye', *Sebilü'r-Reşâd*, cilt 24, sayı 599, s. 6-7.
- Aksekili, Ahmed Hamdi, 'Cevap mı, İtiraf mı? *Sebilü'r-Reşâd*, cilt 24, sayı 600, s. 23-26.
- Alkan, Ahmet Turan, *Sıra Dışı Bir Jön Türk/Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.
- Berkî, Ali Himmet, *Açıklamalı Mecelle*, İstanbul, 1982.
- Cemil Said, *Kur'ân-ı Kerîm Tercümesi-Türkçe Kur'ân-ı Kerîm*, İstanbul, 1340/1921.
- Cessâs, Ebûbekir, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (5c) Kahire, tsz.
- Danışmend, İ. Hamî, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, (5c), İstanbul, 1972.
- Diyanet Reisi Rifat, 'Beyan-ı Hakikat', *Sebilü'r-Reşâd*, cilt 24, sayı 599, s. 7-8.
- Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi* (5c), İstanbul, 1977.
- İbnü'l-Cevzî Ebu'l-Ferac, *Zâdü'l-Mesîr fi'lmi't-Tefsîr*, (9c) Beyrut, 1984.
- Komisyon (Şeyh Muhsin-i Fânî Başkanlığında) *Nûru'l-Beyân- Kur'ân-ı Kerîmin Türkçe Tercümesi*, (2c) (Neşreden: İbrahim Hilmi) Matbaa-i Âmiri, İstanbul, 1340.
- Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Cami' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, (20c) Beyrut, 1952.
- Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, (3c) İşaret Yayınları, İstanbul, 1999.
- Özalp, Ömer Hakan, *Mehmed Ubeydullah Efendi'nin Malta-Afgan ve İran Hatıraları*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2002.
- Râzî, Muhammed b. Hüseyin Fahrüddin, *et-Tefsîru'l- Kebir*, (32c) Daru'l-Kütübi'l-İlimiyye, Tahran, tsz.
- Suyûtî, Celâlüddin, *Tefsîru'd-Dürri'l-Mensur fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, (8c) Beyrut, 1983.

²⁶ Nûru'l-Beyân'da yer alan 'Takatı olduğu halde oruç tutmayanların her gün için fidiye vermeleri lazımdır' şeklindeki çeviri, aynı tarihlerde (1340) yayınlanan ve Fransızca bir Kur'ân tercümesinden çevrildiği söylenen Cemil Said'in mealinde 'Oruca mütehammil olduğu halde nakz edenler fidiye olarak bir fakiri itam edecektir' şeklinde; son dönemlerde yayınlanan M. Esed'in Kur'ân Mesajı'nda -hû zamiri yoksulu besleme fiiline gönderilerek- 've (bu gibi hallerde) gücü yetenlere bir muhtacı doyurarak fidiye vermek, bir yükümlülüktür' şeklinde verilmiştir. Esed'in bu anlayışına göre zamirin mercii önceden geçmemiş olup zamir, 'izmar kable'z-zikir' kaidesince sonra gelen fidiyeye gönderilmiştir. Bu ise uzak bir yaklaşımdır. Zamirin kendinden önce geçen oruca (sıyam) gittiği açıktır.

- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir , *Câmiu'l-Beyan an Te'vili'l Kur'ân*, (30c) Beyrut, D. Fikir, 1988 .
- Zemaşşerî, Carullah Muhammed b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzîl ve Uyuni'l-Ekâvil* , (4c) Beyrut, tsz.
- Zerkeşi, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Bürhan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (4c) Beyrut, 1972.